

Yıl / year: 17 • sayı / issue: 34 • kış / winter 2019 • s./p. 403 - 420

ARAŞTIRMA
Research

Türk ve Arap Romanları Perspektifinde Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar

ETHEM DEMİR

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
ethemdemir84@gmail.com | orcid.org/0000-0002-4877-7578

Geliş Tarihi / Received: 26.05.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 23.10.2019

Atıf/ Cite as

Demir, Ethem. "Türk ve Arap Romanları Perspektifinde Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar". *İstem*, 17/34 (2019): 403-420. <https://doi.org/10.31591/istem.570268>

Öz

Sosyo-politik tarihi çalkantılarla dolu olan Ortadoğu, 2010 yılında buna bir yenisini eklemiştir. Arap Baharı olarak ifade edilen bu yeni sosyo-politik hareket, Tunus'ta ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra birçok Ortadoğu ülkesine hızlı bir şekilde yayılmıştır. Yayıldığı ülkelerde yönetim ve halkı sert bir şekilde karşı karşıya getiren bu hareket, pek çok ülkede baharın yerine etkisi hala hissedilen şiddetli bir kışın yaşanmasına yol açmıştır. Nitekim bu anlamdaki en şiddetli kışın yaşandığı Suriye'de meydana gelen iç savaşta ülke bütün kaynaklarıyla yerle bir olmuş, yüzbinlerce insanı ölmüş, milyonlarcası yaralanmış ve on milyonlarcası da iç ve dış göçle yerinden olmuştur. Dış göçle yerinden olan altı buçuk milyon Suriyelinin yarıdan fazlası kendilerine kucak açan Türkiye'ye sığınmıştır. Bir bölümü geçici barınma merkezlerinde yoğunluğu da şehir merkezlerinde kalan Suriyeli sığınmacılarla ilgili siyasi, sosyal, ekonomik ve güvenlik alanlarına ilişkin araştırma kuruluşları tarafından çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Alanında öncü bir niteliğe sahip bu makaleyle haklarında edebî anlamda herhangi bir çalışma yapılmamış olan Suriyeli sığınmacıların Türk ve Arap romanlarındaki yansımaları irdelenmiştir. Bu kapsamda nasıl bir hayat yaşadıkları, ekonomik geçimlerini ne şekilde sağladıkları, Türklerle nasıl bir sosyal ilişki geliştirdikleri ve toplumsal kurallara ne ölçüde uydukları gibi sorulara yanıt aranmıştır. Ulaşılan sonuçlarla kendileriyle ilgili kamuoyunda bilinen kimi yanlış bilgilere karşı doğru bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Modern Arap Romanı, Suriyeli Sığınmacılar, Arap Baharı, Suriye İç Savaşı..

Abstract

Syrian Refugees in Turkey From The Perspective of Turkish and Arabic Novels

The Middle East, which is full of socio-political historical turmoil, added a new one in 2010. This new socio-political movement, expressed as the Arab Spring, was quickly spread to many Middle Eastern countries shortly after its emergence in Tunisia. This movement, which confronts the administration and the people in a harsh manner in the countries it has spread in, has led to a severe winter in many countries where the effect of spring is still felt. As a matter of fact, in the civil war that took place in the most severe winter in this sense, the country was destroyed with all its resources, hundreds of thousands of people were killed, millions were

wounded and tens of millions were displaced by internal and external migration. Foreign immigration to six and a half million, more than half the displaced Syrians took refuge in Turkey to open their arms. A large number of scientific studies have been conducted by the research organizations related to the political, social, economic and security areas related to the Syrian refugees, some of whom are in the city centers in the temporary accommodation centers. This article, which is a pioneer in its field, was examined with the reflections of Syrian refugees in Turkish and Arab novels. In this context, questions such as how they lived a life, how they provided their economic livelihood, how they developed a social relationship with the Turks and the extent to which they complied with the social rules were sought. With the results obtained, it has been tried to give accurate information about some misinformation about the public.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Modern Arab Novel, Syrian Refugees, Arab Spring, Syrian Civil War.

Giriş

1963 Baas askeri darbesiyle beraber Suriye, uzun yıllar sürecek antideokratik siyasal bir sürece girmiştir. Yarım asra varan söz konusu süreç boyunca Suriye toplumunun sosyal, siyasal ve hukukî çeşitli talepleri olmuştur. Ancak Hama, Tedmur hapishanesi ve Cisru-ş-Şuğûr olaylarında görüldüğü üzere Baas rejimi çoğunlukla bu taleplere şiddetle cevap verme yoluna gitmiştir.¹ On binlerce insanın ölümüne, yaralanmasına ve tutuklanmasına yol açan bu orantısız rejim müdahalesi sonucunda Suriye toplumu, bir süre kayda değer bir temel hak ve özgürlük talebinde bulunamamıştır. Ancak 2010 yılına gelindiğinde Arap toplumunda baskıcı rejimlere karşı geniş tabanlı toplumsal hareketler meydana gelmiştir. Ekonomik ve demokratik taleplerle başlayan söz konusu hareketler; siyasal, sosyal, ekonomik, hukukî ve kültürel birçok düzenlemenin yanında yükselen talep çitasıyla beraber otoriter rejimlerin iskat talebinde de bulunmuştur.

2010 yılının sonlarında Tunus'ta başlayan söz konusu toplumsal halk hareketleri, şaşırtıcı bir hızla aralarında Suriye'nin de olduğu pek çok Arap ülkesine yayılmıştır. Suriye'de 2011 yılının başlarında kitlesel gösteriler şeklinde başlayan bu hareketler, diğer Arap ülkelerindeki gibi sosyal ve siyasal alanda temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması, hukukun üstün kılınması ve şeffaflığın sağlanması talebiyle başlamıştır. Ancak iktidara geldiğinden beri baskıcı bir anlayışla ülkeyi yöneten ve toplumsal olayları demokratik bir anlayışla yönetme tecrübesi bulunmayan Baas rejimi, söz konusu taleplere şiddetle karşılık vermiştir. Nitekim demokratikleşme talebiyle yapılan gösterileri şiddetle bastırmaya çalışan rejimin müdahalesi sonucu, pek çok gösterici ölmüş ve bir o kadarı da ağır işkencelere maruz kalmıştır. Rejimin bu orantısız müdahalesi, gösterilerin başta Şam, Halep ve Humus olmak üzere birçok yere yayılmasına ve olayların kontrolden çıkmasına yol açmıştır.² Gösterileri bastırmakta zorla-

¹ Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, "Cisru-ş-Şuğûr ve Hama Katliamları: Suriye Rejimi Ne Yapmak İstiyor", erişim: 9 Ocak 2019, <http://orsam.org.tr/tr/cisr-el-sukur-ve-hama-katliamlari-suriye-rejimi-ne-yapmak-istiyor/>; Muâviye Hammâd, "Tedmur...es-sicnü ve'l-meczere", *Mecelletü 'ayni'l-medîne*, 7 (Temmuz 2013), 12; Merkez umeyye, "Sûriye mine'l-Ba'si ile's-sevre kirâetün fî tatavuri'l-kadiyye", erişim: 13 Ocak 2019, <http://www.umayya.org/featured/1337>.

² Nurettin Altundeğer - Mehmet Ertuğrul Yılmaz, "İç Savaşın Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/1 (Mart 2016): 290; Atilla Sandıklı - Ali Semin, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", (BİLGESAM, 2012), 52, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-227-2014090440butun-boyutlariyla-suriye-krizi-ve-turkiye.pdf>; Hakan Uzun, Suriye İç Savaşı Aktörle-

nan rejimin kullandığı gücün sertliği artıkça muhaliflerin mücadele şekli de değişmiş, sahadaki aktörlerin sayısı artmış ve savaş hızla uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Suriye toplumunun demokratikleşme talebine rejimin şiddete dayalı bir cevap vermesi üzerine muhalifler, kitlesel gösteriler şeklindeki mücadelelerini silahlı mücadeleye dönüştürmüşlerdir. Diğer taraftan muhalifler karşısında zorlanan rejim ise askeri ve sivil hedef ayrımı yapmaksızın muhaliflerin bulunduğu sivil yerleşim alanlarına uçak, tank ve varil bombaları gibi ağır silahlarla saldırmıştır. Yaşanan bu durum neticesinde hayatını kaybeden ve yaralanan yüzbinlerce insanın yanında bir o kadarı da başta Türkiye olmak üzere Ürdün, Lübnan, Irak ve Avrupa ülkeleri gibi onlarca ülkeye göç etmek durumunda kalmışlardır.

Gerek şiddetli bir şekilde yaşanan iç savaşta bir kurşuna hedef olmamak gerekse de altyapıları tahrip edilmiş ve ekonomik kaynakları tüketilmiş şehirlerde asgari yaşam koşulları bulamadığından altı milyon civarında Suriyeli, başta komşu ülkeler olmak üzere 105 farklı ülkeye iltica etmişlerdir. Bu anlamda bakıldığında ilk Suriyeli sığınmacı kafilesinin, 29 Nisan 2011'de Cilvegözü sınır kapısından Türkiye'ye giriş yaptığı görülmektedir.³ İşaret edilen tarihten itibaren Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara karşı "açık kapı" politikası uygulaması, savaşta kaçanlara kucak açması ve her türlü sıkıntılarını çözmeye gayret göstermesi nedeniyle sığınanların sayısı hızla artmıştır.

Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacıların kayıtları tutulduktan sonra kendileri için birçok ilde yapılmış olan yirminin üzerindeki barınma merkezlerine yönlendirilmişlerdir. Ancak bu barınma merkezlerinde kalmak istemeyenler de başta sınıra komşu kentler olan Hatay, Şanlıurfa, Kilis ve Gaziantep olmak üzere Türkiye'nin her tarafına yayılmışlardır.⁴ Milyonlarca Suriyeli sığınmacının işaret edildiği gibi Türkiye'nin her tarafına yayılmış olması, Türkiye'nin devlet olarak kendilerine bu manada herhangi bir kısıtlamanın getirmediğini ve Türk insanın da onları Allah'ın misafiri olarak görüp sahiplendiğini göstermektedir.

Yıllar içinde Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacı sayısına bakıldığında bu sayının zamanla hızla arttığı görülmektedir. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün Türkiye'deki Suriyeli sığınmacı sayısı ile ilgili yaptığı açıklamaya göre 7 Şubat 2019 tarihi itibarıyla kayıt altına alınan Suriyeli sığınmacı sayısı 3 milyon 644 bin 342 kişi olmuştur. Öte yandan Göç İdaresi'nin Suriyeli sığınmacıların ikamet ettikleri yerler noktasında verdiği bilgilere bakıldığında 142 bin 676 Suriyelinin geçici barınma merkezlerinde, 3 milyon 501 bin 606 kişinin de şehir merkezlerinde kaldığı görülmektedir.⁵

→ →

rinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi, (Ankasam, 2016), 1, devankasam.wpengine.com/wp-content/uploads/2018/10/METİN-Yayın-1-Balgat-Çalışmaları-1-Hakan-Uzun-05.10.2017.pdf.

³ Erol Özdemir, "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Aralık 2017), 123; Detay için ayrıca bk. Tezer Palacioğlu, "Suriyeliler, AB ve Türkiye Özelinde Mülteciler", (İstanbul Kalkınma Ajansı 2018), 5.

⁴ Özdemir, "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", 123.

⁵ Mülteciler Derneği, "Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Şubat 2019, erişim: 13 Mart 2019, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.

Tüm dünyanın %40 civarında⁶ Suriyeliyi kabul ettiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılarla ilgili yukarıda verilen rakamlar, Türkiye'nin sadece elini değil gövdesini de taşın altına koyduğunu, insanî yardım noktasında örnek bir tutum takındığını ve mağdurlara ne denli kol kanat gerdiğini göstermektedir.

1. Suriyeli Sığınmacıları Anlatan Romanlar

Suriye iç savaşından kaçıp Türkiye'ye gelen sığınmacılarla ilgili olarak Türkiye'de pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır. Yapılan söz konusu çalışmalarla Suriyeli sığınmacıların sosyal, siyasî, kültürel, ekonomik, güvenlik ve hukukî durumlarına ışık tutulmuştur.⁷ Bu bilimsel çalışmaların yanında Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak belirtilen konulara işaret eden bazı edebî çalışmalar da yapılmıştır. Özellikle Arap edebiyatında bu manada çeşitli romanlar kaleme alınmıştır.

Suriyeli sığınmacılarla ilgili kaleme alınan romanlarla; sığınmacıların Suriye'den ayrılmalarına yol açan dayanılmaz hayat şartlarına, göç sırasında ne tür sıkıntılar çektiklerine, gittikleri ülkelerde nasıl bir hayatla karşılaştıklarına ve terk etmek zorunda kaldıkları topraklarına karşı neler hissettiklerine ışık tutulmuştur. Söz konusu edebî eserlere roman-gerçeklik ilişkisi noktasında bakıldığında ilgili eserlerin, karakter seçimi ve diyaloglarda kurgusal bir yöntem izlemesine rağmen çoğunlukla tarihî realiteye bağlı kaldığı görülmüştür.

Türk ve Arap edebiyatında Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak çeşitli romanların yazıldığı görülmektedir. Konunun bir bütün olarak anlaşılması adına söz konusu roman ve yazarlarına kısaca da olsa işaret etmek anlamlı olacaktır.

1.1. *Nuzûhu Meryem (Meryem'in Göçü)*

Suriyeli edebiyatçı Prof. Dr. Mahmûd Hasen el-Câsim⁸ tarafından yazılmış-

⁶ İbrahim Arslan v. dğr., "Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği", *İlahiyat Akademik Dergisi*, 3/4 (Kasım 2016), 133.

⁷ Bu çalışmalar için bk. Melike Gülyaşar, "Suriyeliler ve Vatandaşlık: Yerel Halk ve Suriyeli Sığınmacılar Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 7/13 (Aralık 2017): 678-705; Erol Özdemir, "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Aralık 2017): 114-140; Gül Dilek Türk, "Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme", *Marmara İletişim Dergisi* 25 (Haziran 2016): 145-157; Bekir Berat Özipek, "Suriyeli Sığınmacılar Ve Türkiye Ekonomisi", (UTESAV, Şubat 2018), <http://www.musiad.org.tr/F/Root/Pdf/2018/suriyeli-siginmacilar-ve-turkiye-ekonomisi-raporu.PDF>; Leman Yeşim Yıldız, *Yerel Halkın Türkiye'deki Suriyelilere Bakışı: Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay ve Adana örnekleri*, (Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2017); Hakan Alp, "Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Ayrımcı Ve Ötekileştirici Söylemin Yerel Medyada Yeniden Üretilmesi", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi* 5/15 (Ocak 2018): 22-37; Oytun Orhan - Sabiha Senyücel, "Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri", (ORSAM, 2015), 195, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiye_ete_kileri.pdf; Coşkun Taştan v.dğr., "Suriyeli Sığınmacılara Dair Tehdit Algısı: Önyargılar Ve Gerçekler", (GÖÇMER, 2017), 9, https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/2-SUR%C4%B0YEL%C4%B0%20Sİ%C4%9EİNMACILARA%20DA%C4%B0R%20TEHD%C4%B0T%20ALGISI_ALGILAR%20VE%20GERCEKLER.pdf; İbrahim Kaya - Esra Yılmaz Eren, "Türkiye'deki Suriyelilerin Hukukî Durumu", (SETA, 2015), 55, http://file.setav.org/Files/Pdf/20151230134459_turkiyedeki-suriyelilerin-hukuki-durumu-pdf.pdf.

⁸ 1966 yılında Halep'te doğan Mahmûd Hasen el-Câsim, 1991 yılında Halep Üniversitesi'ni üstün başarıyla bitirmiştir. 1993 yılında yüksek lisans ve 1999 yılında doktorasını tamamlayan yazar,

tır. Küresel bir savaşa sahne olan Suriye'nin devam eden iç savaş sebebiyle meçhule giden durumunu irdeleyen roman, olayları Müslüman bir gençle evlenmiş ve Hristiyan olan Sara'nın dilinden aktarmıştır. Rejim ve onlarca grubun içinde bulunduğu savaş sebebiyle Suriye'nin harabeye ve Sara'nın birçok akrabası dâhil yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiği güvensiz bir yere dönüş süreci detaylı olarak işlenmiştir. Savaş ortamından dolayı milyonlarca Suriyelinin Türkiye'ye göçünü Sara'nın göç hikâyesinde tipikleştiren roman, yaşadığı Rakka şehrinin DAİŞ'in kontrolüne girmesinden dolayı Türkiye'ye iltica eden Sara'nın bu anlamdaki hikâyesine geniş bir yer vermiştir.⁹ 2016 yılında Arabic Booker edebiyat ödülüne aday gösterilen romanın, Suriye iç savaşını bir Hristiyan'ın dilinden aktarması farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Yazarın romanı için Hristiyan inancına sahip bir karakteri seçmesi, Suriye'de yaşayan farklı inanç mensubu insanların Söz konusu iç savaş hakkındaki değişik bakış açılarına yer verme istediğindedir. Yazar Câsim'in Suriyeli sığınmacılarla ilgili kaleme aldığı bir diğer romanı da *el-Lâcietü beyne'z-zevceyn* adlı eseridir. Yazar, romanında Suriye iç savaşında aile fertlerinden birçok kişiyi kaybeden romanın başkahramanı Fatma'nın gerek Suriye'de gerekse de daha sonra göç ettiği Lübnan'daki mülteci kampında yaşadığı sıkıntıları kurgulamıştır. Yazarın önemle kurguladığı olaylardan biri de tarifsiz pek çok sıkıntıyla karşı karşıya kalmış sığınmacıların yaşadığı travma, psikolojik sorunlar ve algı değişimidir.¹⁰

1.2. 'Umti sabâhan eyyüthe'l-harb (Günaydın Ey Savaş)

Suriyeli yazar Mehâ Hasen¹¹ tarafından 2017 yılında yazılmıştır. Yazarın otobiyografisini konu edinen roman, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşında yazarın ailesinin karşı karşıya kaldığı sorunlara yoğunlaşmıştır. Yazar, her biri farklı ülkelere sığınmış olan çocuklarının hasreti içerisinde vefat eden annesi

→ →

Halep Üniversitesi'nde belli bir süre ders verdikten sonra misafir öğretim üyesi olarak 2006-2012 yılları arasında Suudi Arabistan'da bulunmuştur. Arap dili ve grameri alanında onlarca bilimsel çalışması bulunan yazar, Suriye iç savaşı nedeniyle 2012 yılından itibaren Katar Üniversitesi'nde başladığı eğitim öğretim faaliyetlerine halen devam etmektedir. (Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye 'ala'ş-şebeketi'l-âlemiyye, "Hivâru mecme'i'l-lugati'l-Arabiyye 'ala'ş-şebeketi'l-âlemiyye ma'a'n-nahviyyi'l-edîbî'r-rivâiyî el-Ustâz ed-Duktûr Mahmûd Hasen el-Câsim", erişim: 17 Ocak 2019, <http://www.m-a-arabia.com/vb/showthread.php?t=19361>.)

⁹ Detay için bk. Mahmûd Hasen el-Câsim, *Nuzûhu Meryem*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru't-Tenvîr,2015); Kaleme aldıkları makale çalışmalarında teknik analiz kapsamında *Nûzuhu Meryem* adlı romanda bulunan mekânlarla detaylı bir şekilde değinen Majed Hasan Haj Muhammed ve Abdulhadi Timurtaş'ın bu manadaki detaylı görüşleri için bk. Majed Hasan Haj Muhammed - Abdulhadi Timurtaş, "Mahmûd El-Câsim'in Nuzûhu Meryem Adlı Romanında Açık Ve Kapalı Mekân Estetiği", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/32 (2016).

¹⁰ Detay için bk. Mahmûd Hasen el-Câsim, *el-Lâcietü beyne'z-zevceyn*,1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Adâb, 2016).

¹¹ Mehâ Hasen, 1966'da Halep'te dünyaya gelmiştir. Halep Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan yazar, 2004 yılından itibaren Fransa'da yaşamını sürdürmektedir. Roman yazımında oldukça velûd olan yazar; *el-Lâmutenâhî sîretu'l-âherî* (1995), *Cudrânu'l-haybeti'l-'alâ* (2002), *Terâtilu'l-'adem* (2009), *Hablun sîrrî* (2010), *Benâtu'l-berârî* (2011), *Tubûlu'l-hubb* (2012), *er-Rivâyât ve Nefaku'l-vucûd* (2014), *Mitro Haleb* (2016) ve *Umti sabâhan eyyühati'l-harb* (2017) adında dokuz tane roman yazmıştır. Söz konusu romanlarından bazılarının Arabic Booker edebiyat ödülüne aday gösterilen yazar, çeşitli dergilerde yazılar da kaleme almıştır. (Adnan Arslan, "Bir Devrimin Fetal Ölümüne İlişkin Otopsi Raporu: Mehâ Hasen'in Umti sabâhan eyyüthe'l-harb Romanı", *Jasss*, 70 (Sonbahar 2018); Diffetün Sâlise, "Mehâ Hasen: el-Mustakbel li rivâyeti'l-Arabiyye", erişim: 22 Ocak 2019, <https://www.alaraby.co.uk/diffah/interviews/2017/2/10/-مها-حسن-المستقبل-لرواية-المرأة>.)

ve Avrupa'da iltica talebi kabul edilmediğinden dolayı ülkeden ülkeye savrulan kardeşi Husâm'ın dilinden olayları aktarmıştır. Aile fertlerinin şahsında Suriye halkının yaşadıklarına değinen yazar, bu kapsamda Suriyelilerin göç sürecine, sığındıkları ülkelerdeki yaşam koşullarına ve vatanlarına karşı duydukları hasrete değinmiştir.¹² Uzun yıllardan beri Avrupa'da yaşamakta olan yazar, romanını gerek rejim gerekse de muhaliflere karşı mesafeli bir anlayışla kurgulamış ve Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak gövdesini taşın altına koymuş olan Türkiye'nin olumlu çabalarına yer vermediği görülmüştür.

1.3. *Medâci'u'l-mevt* (Ölüm Döşekleri)

Suriyeli yazar Fatıma Hadûr¹³ tarafından yazılmıştır. İç savaşın dayanılmaz şartlarından kaçıp Erbil'e sığınan bir anne ve çocuklarının yaşadığı çeşitli sıkıntıları konu edinen roman, sıkıntıları aşma noktasında kadının gücüne işaret etmiştir. Bu anlamda çocuklarını savaş ortamından alıp Erbil'e götüren ve orada onlara kol kanat germeye çalışan romanın başkahramanı Fatıma'nın çabalarına geniş yer vermiştir.¹⁴ Duygusal ve feminist bir havanın hâkim olduğu romanda belirtilen temaların yanında Suriye iç savaşının insanlar üzerindeki sosyolojik ve psikolojik olumsuz etkileri de irdelenmiştir. Geçmişi hakkında pek bir bilgi bulunamayan yazar ise Suriye'den göç etmiş birçok edebiyatçının aksine orada kalmaya devam etmektedir.

1.4. *et-Tarîku ile'z-Za'terî* (Za'terî'ye Giden Yol)

Suriyeli roman ve hikâye yazarı Muhammed Fethî el-Mikdâd¹⁵ tarafından kaleme alınmıştır. *et-Tarîku ile'z-Za'terî* adlı romanını yaklaşık üç yılda tamamlayan yazar, Suriyelileri göçe zorlayan ağır savaş koşullarına, iç savaşın bitmesi için Baas rejiminin atması gereken adımlara ve Suriye'den ez-Za'terî kampına göç sırasında ve orada karşılaşılan sorunlara değinmiştir.¹⁶

1.5. *Yâkût* (Yakut)

Lübnanlı şair ve roman yazarı Meryem Miştâvî¹⁷ tarafından yazılmıştır. Beyrut'ta basılan *Yâkût* adlı romanda yazar, Suriyeli sığınmacıların çeşitli ülkelere göç ettikleri sırada karşılaştıkları büyük sıkıntıları, özellikle de kaçak geçişler sırasında denizlerde boğulan çocuk trajedilerini işlemiştir. Söz konusu romana

¹² Mehâ Hasen, *'Umti sabâhan eyyühati'l-harb*, 1. Baskı (Milano: Menşûrâtü'l-Mutavassati, 2017).

¹³ Halen Suriye'de yaşamına devam eden yazarla ilgili pek bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁴ Detay için bk. Fatıma Hadûr, *Medâci'u'l-mevt*, 1. Baskı (Şam: Dâru'l-Emelî'l-Cedîde, 2018).

¹⁵ 1964 yılında Suriye'nin Der'a şehrinde doğan Muhammed Fethî el-Mikdâd, 2012 yılına kadar bu şehirde yaşamıştır. Ancak 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla beraber 2012 yılında zorunlu olarak 100 binlerce Suriyeli gibi ailesiyle beraber, Ürdün'ün Mafrak şehrinde kurulmuş olan ez-Za'terî mülteci kampına gidip oraya yerleşmiştir. Mikdâd, söz konusu romanının dışında *Devvâmetü'l-avhâd* ve *Makâlât müleffeka* adında iki roman daha yazmıştır. (Zamânü'l-Vasli, "*et-Tarîku ile'z-Za'terî rivâyetün Süriyyetün tersudu bidâyete's-sevre ve maâlâtü'n-nuzûh*", erişim: 16 Ocak 2019, <https://www.zamanalwsl.net/news/article/86732/>.)

¹⁶ Detay için bk. Muhammed Fethî el-Mikdâd, *et-Tarîku ile'z-Za'terî*, 1. Baskı (Amman: Dâru 'Ammân, 2018).

¹⁷ Suriyeli bir baba ve Lübnanlı bir annenin çocuğu olarak Lübnan iç savaşının gölgesinde dünyaya gelen Meryem Miştâvî, Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansı da aynı üniversitede yapan Miştâvî, kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Londra'ya taşınmıştır. Yaklaşık on yıldır Londra Üniversitesi Afrika ve Şarkiyat Araştırmaları Fakültesi'nde Arap dili ve edebiyatı hocalığı yapan Miştâvî; *Yâkût*, *Aşk* ve *Tirizâ Akâdiyâ* adlı üç adet roman ve birçok şiiri kaleme almıştır. (Mevki'u'l-edebiyeye Meryem Miştâvî, "es-Siretü'z-zâtiyye", erişim: 10 Şubat 2019, <http://www.mariammichtawi.com/news-61,N-2.html>.)

biraz daha yakından bakıldığında trajik bir olaya yer verdiği görülmektedir. Şöyle ki Yâkût adındaki romanın başkahramanı, sevgilisi Muhammed'le beraber Türkiye'den Yunanistan'a kaçak yollarla geçmeye çalışırken teknelerinin batması üzerine hayatını kaybetmiştir.¹⁸ Duygusal bir havanın ağır bastığı romanda 2015 yılında Yunanistan'a geçmeye çalışırken boğularak hayatını kaybeden Aylan ve diğer çocukların şahsında Suriyeli sığınmacıların çilesine işaret edilmiştir.

1.6. Kelebekler de Ağlar

Türk yazar Celal Demir¹⁹ tarafından 2017 yılında yazılmıştır. Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların yaşamlarını ele alan ilk ve tek Türk romanı olan *Kelebekler de Ağlar* adlı eser, Hama katliamında eşini ve Suriye iç savaşında da bir kızını ve iki damadını kaybetmiş olan Verde adında bir hanımın hayat hikâyesini konu edinmiştir. Roman; çocuk ve torunlarından oluşan 20 yetimi himaye etmeye çalışan Verde'nin Türkiye'ye olan göç sürecine ve Nizip sığınmacı kampındaki yaşamına geniş bir şekilde yer vermiştir.²⁰ Söz konusu kampta iç savaşın başından itibaren görevli olan yazar, romanını yaşanmış ve bizzat gözlemlemiş olduğu olaylardan hareketle kaleme almıştır. Yazarın bu özelliği de romanın gerçekçilik yönünü oldukça güçlendirmiştir.

Değinen bu altı adet romanın dışında Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıları konu alan başka romanlar da bulunmaktadır. Bu anlamda Türk yazar İsmail Keskin'in *Kaktüs Çiçeğinin Sürgünü* ve Türkçe'ye de tercüme edilmiş olan Suriyeli yazar İbtisâm Şâkûş'in *Vak'û'l-hutâ* (Ayak Sesleri) adlı romanları ön plana çıkmaktadır.

Suriyeli sığınmacıları konu alan bu romanların her biri farklı ülkelere iltica etmiş sığınmacıları ele almaktadır. Nitekim romanların tanıtımı sırasında işaret edildiği gibi bazıları, Avrupa'ya bazıları, Ürdün'e ve bazıları da başka ülkelere iltica etmiş Suriyeli sığınmacıların durumunu irdelemiştir. Türkiye'ye iltica etmiş Suriyeli sığınmacıları konu alan yukarıdaki romanlardan sadece *'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, *Nuzûhu Meryem* ve *Kelebekler de Ağlar* adlı romanlardır. Kaleme alınacak olan bu makale çalışması, diğer romanlardan çok konuyla doğrudan bağlantısı bulunan bu romanları analiz edecektir.

2. Türk ve Arap Romanların Işığında Türkiye'deki Suriyeliler

2.1. Suriyeli Sığınmacıları Göçe Zorlayan Etkenler

Tunus'ta ortaya çıktıktan sonra şaşırtıcı bir hızla tüm Arap coğrafyasına yayılan Arap Baharı, otoriter yönetim anlayışından bıkmış ve demokratik bir yaşamın özlemini çeken tüm Arap toplumu gibi Suriyeliler tarafından da büyük bir

¹⁸ Detay için bk. Meryem Miştâvî, *Yâkût*, 1. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Müellif, 2016).

¹⁹ 1977 yılında Mardin'e bağlı Midyat ilçesinde dünyaya gelen Yazar, resmi eğitiminin yanında medrese eğitimini de almıştır. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda göreve başlayan yazar, *Kelebekler de Ağlar* adlı romanın yanı sıra *Yaz Kur'an Kursları İçin Pratik Bilgiler ve Ders Kitabı*, *Sorularla İslam*, Sokaktaki *Misralar* ve *Kırk Ayna* gibi farklı alanlara yönelik üç kitap yazmıştır. Arapça ve Osmanlıca metin çevirilerini de yapan yazar, halen geçici görevle Nizip ilçesi Geçici Barınma Merkezi müdürü olarak görev yapmaktadır. (Celal Demir, *İşte Hayatım*, erişim: 23 Mart 2019, <http://www.celal-demir.com/?SyfNmb=1&pt=ANASAYFA>.)

²⁰ Detay için bk. Celal Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 2. Baskı (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018).

sevinçle karşılanmıştı. Hukukun üstün kılınması, insan hak ve özgürlüğünün teminat altına alınması, demokratik yönetim anlayışının egemen kılınması ve ekonomik refahın tabana yayılması gibi taleplerle barışçıl gösterilerde bulunan Suriyeliler, rejimin silahlı müdahalesiyle karşılaşmışlardır. Muhaliflerin mücadelesi karşısında köşeye sıkışan rejimin günden güne artan saldırıları karşısında milyonlarca Suriyeli ülkelerini terk edip başka ülkelere göç etmek durumunda kalmışlardır.

Suriye iç savaşında yaşananları konu alan Türk ve Arap romanları, bu bağlamda meydana gelen şiddetin örneklerine, yaşanan felaketlere ve yürekleri dağılayan trajedilere dikkat çekmiştir. Rejimin sivil ve askerî herhangi bir hedef gözetmeksizin başvurduğu aşırı şiddete dikkat çeken Yazar Celal Demir, *Kelebekler de Ağlar* adlı romanında bu kapsamda şu ifadelerle yer vermiştir:

“Barışçıl sokak gösterileriyle başlayan Suriye iç savaşı, 13 yaşındaki Hamza isimli çocuğun şehit bedeni üzerinde sigara söndürmekle başlıyor... Gösterilere katılanların üzerine helikopterler, havadan mermi yağdırıyor; karadan tanklar bombalıyor; keskin nişancılar acımasızca insanları öldürüyordu. Esad rejimi korku salmak ve yıldırım için milyonlarca insanı tek tek katlediyor; köylere kasabalara, şehirlere, meydanlara, okullara, pazarlara uçaklarla bomba yağdırıyor, her yer yerle bir oluyordu.”²¹

Suriye iç savaşında yaşanan şiddetin boyutuna değinen yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı gibi Suriye’de ölümle yaşam arasında çok ince bir çizgi kalmış ve ölüm sıradanlaşmıştır. Nitekim herhangi bir sivilin başına her an bir varil bombasının düşmesi, bir kurşuna hedef olması veya bir tank atışıyla hayatını kaybetmesi olağan bir hale gelmiştir. Her gün birçok insanın bombalara hedef olduğunu ve bu sebeple ölümün sıradanlaştığını belirten Celal Demir, söz konusu romanında tabloyu şu ifadelerle kurgulamıştır:

“Her an savaş uçakları ortalığı gündüz gibi aydınlatabilir, bomba yağdırabilirdi. Hiç beklenmedik bir eve isabet edebilir, masum bedenleri paramparça edebilirdi... Mare’yi²² ölüm sessizliği kaplamış, tıpkı içinde yaşayanlar gibi kefen giymiş, ölü gibi sessiz bir şekilde gömüleceği anı bekliyordu. Uzun zamandır bu şehir böyleydi. Ölümler hayatın bir parçası olmaktan öteye geçmiş kronik bir alışkanlık haline gelmişti.”²³

İç savaşın tüm şiddetiyle yaşandığı Suriye’de insanlar, işaret edilen sıkıntıların dışında pek çok sıkıntıyla da karşı karşıya kalmışlardır. Bu anlamda bazıları, ailesinden birçoğunu kaybetmiş bazıları, yerle bir olan ev ve dükkânlarıyla tüm birikimlerini yitirmiş, bazıları, her an meydana gelebilecek ölümün korkusuyla psikolojik sorunlar yaşamış ve bazıları da işkence, hapis, açlık, sefalet, aşağılanma ve daha birçok farklı problemle karşılaşmıştır. Ancak Suriyeli sığınmacıların dramlarını konu alan romanların iç savaş sırasında yaşanan onlarca sıkıntıya değinmediği bunun yerine daha çok yaşanan bombalamalara, ölümlere ve yaralamalara yer verdiği görülmektedir. Söz konusu romanlarda

²¹ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 79-81.

²² Mare, Halep’e bağlı Azez ilçesinin en büyük nahiyesidir.

²³ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 82-88.

böyle bir tercihe gidilmesinin, şayet ölüm tehlikesi olmasaydı Suriyeliler, her türlü maddi sıkıntıya katlanarak vatanlarını terk etmeyeceklerdi iddiasını teyit eden bir delil olduğu düşünülmektedir.

2.2. Suriye'den Türkiye'ye Göç Süreci

Bütün şiddetiyle devam eden bir iç savaş ortamında can ve mal emniyetinin kalmaması, hayat şartlarının dayanılmaz bir hal alması, evlerin bombalarla tahrip edilmesi, su ve gıda maddeleri gibi temel ihtiyaçlara ulaşmanın aşırı zorlaşması nedeniyle milyonlarca Suriyeli, güvenli gördükleri diğer ülkelere göç etmişlerdir. Hatta aynı ailedeki her bir ferden farklı ülkelere dağıldığı birçok örneğe rastlamak mümkündür. Parçalanmış ve farklı ülkelere dağılmış aile örneklerine yer veren Mehâ Hasen, *Umti sabâhan eyyetühe'l-harb* adlı romanında konuya şöyle temas etmiştir:

“Üç erkek ve iki kız kardeşimden her biri, farklı ülkelere göç ettiler. Büyük kardeşim Mâhir, Hollanda'ya kaçtı, 'Âmir Finlandiya'ya kaçtı, küçük kardeşim Husâm'ın hikâyesi ise uzundur, onun hala Avrupa'da belli bir ikamet adresi yoktur. Suhâ da en son İsveç'e ulaştı. Diğer kız kardeşim Nâile'ye Türkiye'de kaldı.”²⁴

Suriyeli sığınmacıları konu alan Türk ve Arap romanlarına yakından bakıldığında Suriyelilerin göç sürecine geniş bir şekilde yer verdikleri görülmektedir. Söz konusu göçün tüm aşamalarına işaret eden ilgili romanlar, bu kapsamda Suriyelileri göçe zorlayan olumsuz şartlara, göçün hazırlık sürecine, göç sırasında karşılaşılan problemlere, göçlerin hangi ülkelere yapıldığına ve göç sırasında hangi yolların tercih edildiğine değinmiştir.

İç savaş sırasında Suriyelilerin güvenli ve misafirperver gördükleri Türkiye'ye sığınmaya hazırlandıklarına işaret eden Celal Demir, bu manada *Kelebekler de ağlar* adlı romanının başkahramanı Verde'yi örnek göstermiştir. Halep'in Mare kasabasında yaşayan Verde ve çocuklarının aralıksız yağın bombalardan ve yaşadıkları korku, açlık ve sefaletten kurtulmak için Türkiye'ye yapacakları göç hazırlığını Celal, şu ifadelerle kurgulamıştır:

“Artık Mare'de yaşamak her geçen gün biraz daha zorlaşıyordu. Bomba sesleri gittikçe artıyor, her gün yeni yeni ölümler, tutuklamalar oluyordu... Artık Türkiye'ye, güvenli ülkeye hicret etmenin zamanı gelmiş ve geçiyordu. Verde en temel ihtiyaçlarını valize koymuş, Türkiye'ye gitmek için uygun zamanı kolluyordu. Verde son günlerde Türkiye'de Nizip diye bir ilçenin adını sık sık duyuyor, yakın tanıdıkları ona defalarca Nizip'e git oranın yöneticileri çok iyi insanlardır...”²⁵

Suriyelilerin Türkiye'ye göç ettiği sırada yolda farklı birçok sıkıntıyla karşılaştıklarına değinen Mehâ Hasen, kaleme aldığı *Umti sabâhan eyyetühe'l-harb* adlı romanında bu manada göç yollarını kesmiş olan DAİŞ ve PKK-YPG gibi terör örgütlerinin oluşturduğu tehlikeye işaret etmiştir. Söz konusu örgütlerle karşılaşılması durumunda kişinin öldürüleceği ya da saflarında savaşması için zor-

²⁴ Hasen, *Umti sabâhan eyyühâti'l-harb*, 11.

²⁵ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 93.

la hürriyetinden alı konulacağını belirten yazar, romanında bu tehlikeyi şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Azez’e giderken PKK’dan da çok korkuyordum. Şayet beni yakalayacak olurlarsa kendileriyle beraber savaşmam için beni zorla alıkoyacaklar. Nitekim bunun bir örneği daha önce yaşandı. Kendisiyle evlenmeyi düşündüğüm genç kız, saflarında savaşması için zorla alı konuldu. Ben hiçbir zaman silahı elime almadım; asla bir insanı öldüremem.”²⁶

Suriye’den Türkiye’ye göç için kullanılan yolların gerek DAİŞ ve PKK-YPG tarafından kapatılmış olması gerekse de sık sık rejim saldırılarına hedef olması bu yolları ciddi manada tehlikeli kılmıştır. Bu sebeple bazı Suriyeliler, Beyrut üzerinden havayoluyla Türkiye’ye gelmeye çalışmışlardır.²⁷ Ancak bazıları da kendilerine güvenli bir şekilde sınırdan Türkiye’ye taşıma vaadinde bulunan birçok insan tacirine yüklü miktarda para kaptırmışlardır. Bu duruma romanının başkahramanı Verde’yi örnek olarak gösteren Celal Demir, insan tacirlerinin Verde ve çocuklarına kendilerini güvenli bir şekilde sınırdan geçirme vaadinde bulunduğunu sonrasında ise paralarını alıp ortadan kaybolduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Suriye’de para karşılığında insanları Türkiye’ye götüren simsarlar vardı. Adeta şebeke haline gelen bu simsarlarla anlaşmadan Türkiye’ye gitmek neredeyse imkânsızdı. Verde, Abbas’ın bir arkadaşının vasıtasıyla birini bulup kişi başı belli bir miktar para vermiş ve Türkiye’ye varma sözünü almıştı. Nihayet simsarın belirlediği köye ulaşmışlardı. Kamyonet onları köyün girişinde, caminin hemen yanındaki eve bırakmış, yeni yolcular getirmek için geri dönmüştü... Belli ki simsar onları kandırmış, geri gelmeyecekti.”²⁸

Suriyeli sığınmacıların Türkiye’den Yunanistan’a geçmek için insan kaçakçılarından yardım istedikleri ve bunun için para ödedikleri kamuoyunda bilinmektedir.²⁹ Ancak bazı Suriyelilerin yaşadıkları yerlerden güvenli bir şekilde Türkiye sınırına ulaşmak için de aynı yöntemle başvurdukları pek fazla bilinmemektedir.

Suriye iç savaşının başlarında Suriyeliler, açık kapı politikası uygulayan Türkiye’ye sadece kimlik belgeleriyle giriş çıkış yapabilmişlerdir. Ancak iç savaşın şiddetlendiği ileriki zamanlarda DAİŞ ve PKK-YPG gibi örgütlerin ortaya çıkmasıyla beraber bu örgüt üyelerinin sığınmacılar arasında Türkiye’ye geçiş yapmamaları için kimlik belgesinin yanında pasaport da istenmiştir. Bu ikinci duruma işaret eden Mehâ Hasen, ‘*Umti sabâhan eyyetühe’l-harb* adlı romanında pasaportu olmayan pek çok kişinin kaçak bir şekilde Türkiye sınırını geçmeye çalıştığını bunun için de çoğu defa sınırdan kaçak olarak geçirme vaadinde bulunan insan kaçakçılarına para verdiklerini ifade etmiştir.³⁰ Suriyeli yazar Mehâ Hasen’in Türkiye’nin savaşın başından itibaren uzun süre uygulamış ol-

²⁶ Hasen, ‘*Umti sabâhan eyyetühe’l-harb*, 230.

²⁷ Hasen, ‘*Umti sabâhan eyyetühe’l-harb*, 152.

²⁸ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 96-97.

²⁹ Habertürk, “Uluslararası insan kaçakçılığı şebekesine MİT ve polisten ortak operasyon”, erişim: 10 Mart 2019, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1021216-uluslararasi-insan-kacacikligi-sebekesine-mit-ve-polisten-ortak-operasyon>.

³⁰ Hasen, ‘*Umti sabâhan eyyetühe’l-harb*, 232, 233.

duğu açık kapı politikasına değinmeyip daha sonra uygulanan politikaya özellik-
le işaret etmiş olması sahayı bilmediğinden ve Türkiye'yi de sığınmacıların yü-
züne kapısını kapatan herhangi bir Avrupa ülkesi gibi düşünmesinden kaynak-
landığı düşünülmektedir.

Suriye iç savaşından kaçıp Türkiye'ye iltica eden sığınmacıların göç süreci-
nin ilgili romanlar tarafından arzu edilen şekilde kurgulanmadığı görülmektedir.
Sığınmacıların sıkıntılarını dile getirme arzusundaki söz konusu romanlar, olay-
ları yeterince dramatize edemediği ve güçlü betimlemelerde bulunamadığından
dolayı okuyucuya verilmek istenen mesajlar zayıf kalmıştır.

2.3. Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler

Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılından itibaren farklı zamanlarda Tür-
kiye'ye milyonlarca Suriyeli gelmiştir. Pek çok ülkenin sınırlarını kapattığı bir sı-
rada Suriyeli sığınmacılara karşı açık kapı siyasetini izleyen Türkiye; kendisine
sığınanların din, ırk ve mezhebine bakmaksızın tümüne yardım elini uzatmış-
tır.³¹ Bundan dolayı farklı inanç ve ırklara mensup pek çok Suriyeli sığınmacının
Türkiye'ye geldiği görülmektedir. Suriyeli sığınmacıların bu heterojen yapılarına
işaret eden Mahmûd Hasen el-Câsim, *Nuzûhu Meryem* adlı romanında İstan-
bul'a gelmiş Suriyeli bir grup sığınmacıyla ilgili olarak bu manada şu ifadelere
yer vermiştir:

“Bizler birbirinden çok farklı bir gruptuk. Kürtler, Araplar, Süryânîler...
Yezîdîler, Müslümanlar ve Hristiyanlardan oluşan yaklaşık 28 kişilik bir grup-
tuk.”³²

Gelen Suriyelilerin herhangi bir mağduriyet yaşamaması için Türkiye'nin
bütün kurum ve kuruluşlarının koordineli bir şekilde çalıştığı görülmektedir. Ni-
tekim sınırda kayıtları tutulduktan sonra isteyenler geçici barınma merkezlerine
yerleştirilmiş, şehirde kalmak isteyenler de farklı şehirlere dağılmışlardır.

2.3.1. Geçici Barınma Merkezlerinde Yaşayanlar

Sınırı geçip Türkiye'ye gelenlerin kayıtları tutulduktan sonra barınma mer-
kezlerinde kalmak isteyenler öncelikle sınıra daha yakın olan Hatay Geçici Ba-
rınma merkezine yönlendirilmişlerdir. Ancak savaşın uzun bir zamana yayılması
ve şiddetinin gün geçtikçe daha da artması sebebiyle Hatay Geçici Barınma
Merkezine Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa ve diğer şehirlerde bulunan yirminin üze-
rindeki Geçici Barınma Merkezi de eklenmiştir.³³

Daha çok maddi durumu zayıf olan sığınmacıların kaldığı düşünülen söz
konusu barınma merkezlerinin dünyadaki diğer barınma merkezleriyle kıyas-
landığında oldukça konforlu olduğu görülmektedir. Barınma merkezlerinin mo-
dern yapısına işaret eden mülteci roman yazarlarından Celal Demir, söz konusu
kamplarda 24 saat boyunca her türlü sağlık hizmetinin verildiğine; kreşten lise-
ye, kütüphaneden meslek edinme kurslarına ve psikolojik destek merkezlerine

³¹ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 111-112.

³² Câsim, *Nuzûhu Meryem*, 220.

³³ Zerrin İnan – Bergin Kargavus, “Mülteci kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım”,
Contemporary Research in Economics and Social Scienes 1/7 (Aralık 2017), 117.

kadar birçok sosyal hizmet binasının bulunduğunu belirtmiştir.³⁴ Kampların söz konusu modern yapısından dolayı Suriyelilerin büyük bir memnuniyet duyduklarına değinen yazar, romanının kahramanlarından Verde aracılığıyla şu ifadeleri dile getirmiştir.

“Ömrüm boyunca hiç görmediğim, hayal edemediğim kamp denilen bir barınma merkezine geliyordum. Başta biraz çekiniyor ve korkuyordum. Ama buraya gelip yerleştikten sonra tüm fikirlerim değişmişti. Kampa yerleşmiş, komşularımızla tanışmış, her türlü hizmet ve desteği görmüştük. Hayatımız artık normal olmuş, çocuklar okula gidiyor, insanlar alışverişini yapıyor, evlerde sıcak yemek pişiyordu.”³⁵

İç savaşın başından itibaren Nizip Geçici Barınma Merkezi müdürü olarak görev yapmakta olan yazar Celal Demir, barınma merkezlerini oldukça detaylı ve olumlu ifadelerle tasvir etmiştir. Ancak bunun yanında aksayan herhangi bir hizmete ya da yaşanan bir memnuniyetsizliğe değinmemiştir.

Türkiye’deki barınma merkezleriyle ilgili olarak dile getirilen söz konusu olumlu görüşler, Türk romanlarındaki kadar olmasa da bazı mülteci Arap romanlarında da yer almıştır. Nitekim bu anlamda olumlu ifadelerde bulunan Suriyeli yazar Câsim, *Nuzûhu Meryem* adlı romanında bu merkezlerde başta eğitim araç gereçleri ve sağlık hizmetleri olmak üzere tüm temel ihtiyaçların ücretsiz karşılandığına işaret etmiştir.³⁶ Ancak gerek barınma merkezlerinde gerekse de şehirlerde Suriyeli sığınmacıların önemli bir bölümünü ağırlayan Türkiye’nin ortaya koyduğu bu büyük emeğin Arap mülteci romanlarına hak ettiği gibi güçlü ifadelerle yansımamış olmasının, söz konusu yazarların Türkiye’deki realiteyi bilmemelerinden ve Suriye rejiminin muhtemel tepkisinden çekinmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Türk ve şimen de Arap mülteci romanlarında Türkiye’deki barınma merkezleriyle ilgili dile getirilen söz konusu olumlu görüşlerin Avrupa’daki mülteci kampları için ifade edilmediği tam tersine o kampların yerden yere vurulduğu görülmektedir. Bu manadaki sert eleştirileri dile getiren Suriyeli yazar Mehâ Hasen, ilgili romanında İsveç’teki mülteci kampında kalan kardeşi Husâm’ın dilinden tabloyu şu ifadelerle betimlemiştir:

“Kampta en temel ihtiyaçları karşılayacak şeyler bile yoktur. Bizler şehirlerden uzak, insanlardan izole edilmiş bir yerde tutuluyoruz. İhtiyaç duyduğumuzda alışveriş yapacağımız herhangi bir dükkân ve mağaza etrafımızda bulunmuyor. Hatta herhangi bir sağlık merkezi de bulunmuyor. Buradaki yetkililer, anlamadığımız halde bizimle İsveç diliyle konuşuyorlar kendileriyle anlaşabileceğimiz bir tercüman getirmekten bile acizler. Bana daha önce İsveç’ten bahsedilince çok farklı hayal ediyordum, ancak şimdi çok büyük bir hayal kırıklığı yaşıyorum... Bu kamptaki hayatın Suriye’deki hayattan bir farkı bulunmuyor.”³⁷

Mülteci romanlarının gözünden Türkiye’deki kamplarda kalan Suriyelilerin

³⁴ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 118-119.

³⁵ Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 126.

³⁶ Câsim, *Nuzûhu Meryem*, 234-235.

³⁷ Hasen, *Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 53.

günlük hayat rutinlerine bakıldığında bazı gençlerin kampta bulunan okullarda iç savaş sebebiyle yarıda kalmış eğitimlerini sürdürmeye çalıştıkları bazılarının da çeşitli kurslarla meslek öğrenmeye çalıştıkları görülmektedir.

Kamplarda yaşayanlar her ne kadar güvende olsalar da geride kalan akrabaları için sürekli endişelidirler. Nitekim güvenli bir şekilde Türkiye veya Avrupa'ya ulaşan bir akrabalarını duyduklarında sevindikleri, ancak iç savaşta veya Yunanistan'a geçmeye çalışırken denizde doğularak ölen bir akrabalarını duyduklarında da büyük bir acı yaşadıkları görülmektedir. Bu anlamda kamplarda kalan Suriyeliler, fiziki olarak Türkiye'de olsalar da akrabalarının peşinden ruhen kâh Suriye'de kâh Avrupa'dadırlar.

2.3.2. Şehirlerde Yaşayanlar

Şehirde kalan Suriyelilerin yaşamlarına yer veren Türk ve Arap romanları, onların nasıl bir hayat yaşadıklarına, ekonomik geçimlerini ne şekilde sağlama-ya çalıştıklarına, Türklerle nasıl bir sosyal ilişki geliştirdiklerine ve toplumsal kurallara ne ölçüde uyduklarına değinmiştir.

Çalışmanın girişi kısmında da belirtildiği gibi Türkiye'ye sığınan Suriyeliler'in sınırda kayıtları tutulduktan sonra isteyenler geçici barınma merkezlerine gitmişler, oralarda kalmak istemeyen maddi durumu nispeten iyi olanlar da başta sınıra komşu kentler olmak üzere Türkiye'nin her tarafına dağılmışlardır.

Mülteci romanlarının, Suriyelilerin Türkiye'deki dağılımlarıyla ilgili kurguladıkları bilgilere bakıldığında vakiyla nispeten örtüştüğü görülmektedir. Nitekim Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep, Adana, Mersin ve Kahramanmaraş gibi Suriye'ye yakın şehirlerde milyonlarca Suriyelinin yaşadığı gerçeği, söz konusu romanlarda da belirtilmiştir. Bu gerçeğe işaret eden Mehâ Hasen, söz konusu romanında Suriyelilerin demografik hareketini şu şekilde kurgulamıştır:

“Halep'ten öyle apar topar kaçtık ki yanımızda sadece elbiselerimizi alabildik. Türkiye'ye geldiğimizde hayata tekrar sıfırdan başladık. Hatay, Gaziantep ve Şanlıurfa gibi birçok şehri dolaştıktan sonra Mersin'e yerleştik. Orada evimizi yeniden kurduk, klima aldık; çamaşır makinası, buzdolabı ve daha birçok mutfak araç gerecini aldık hatta Türkçeyi bile öğrendik.”³⁸

Yazarın verdiği bilgilerden de anlaşılıyor ki Suriyelilerin geneli, şiddetli bir şekilde yaşanan savaştan dolayı yanlarına pek bir şey alamadan gelmişler ve ihtiyaç duydukları her şeyi yeniden almışlardır. Bu manada yaptıkları alışverişin, Türk ekonomisine az da olsa katkı sağladığı düşünülmektedir. Suriyelilerin Türk dili ve kültürünü de öğrenmeye çalıştıkları, örnekte verilen dikkat çekici bilgilerden biridir.

Suriyelilerin özellikle sınıra komşu şehirlere yerleşmelerinde, söz konusu şehirlerin sınıra yakın olması ve oralarda yaşayanlardan birçoğunun Arapça biliyor olmasının yanında oradaki kültürün bazı açılardan Suriye'ye benzemesinin de katkısı vardır. Nitekim bu yakınlığa değinen Mehâ Hasen, söz konusu romanında şu ifadelere yer vermiştir:

“Galiba kendimi en rahat hissettiğim ev, Gaziantep'te kiraladığım evdi. O

³⁸ Hasen, 'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb, 256-257.

ev, bana Halep'in evlerini anımsatıyordu, orada kendimi çok huzurlu hissediyordum.”³⁹

2.3.2.1. Ekonomik Durumları

Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin çalışma durumlarına bakıldığında vasıfsız olanların daha çok deneyim gerektirmeyen işlere yöndikler, önceden bir mesleği olanların aynı mesleğini Türkiye'de de sürdürmeye çalıştığı ve sermayesiyle gelenlerin de yatırıma yöneldiği görülmektedir. İç savaşın başından itibaren gelen Suriyelilerin açtıkları işletmelerin sayısı 10 binin üzerinde olmuş ve buralarda 100 bin civarında insan istihdam edilmiştir. Özellikle büyükşehir ve Suriye'ye komşu şehirlere kurulan söz konusu işletmeler; genelde gayrimenkul, inşaat, imalat ve diğer ticari alanlara yöneliktir.⁴⁰

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Suriyelilerden bazıları meslekleri bazıları sermayeleri ve bazıları da vasıfsız olarak gelmişlerdir. Ancak çalışma alanındaki bu çeşitlilik, mülteci romanlarında görülmemektedir. Nitekim söz konusu romanlar incelendiğinde daha çok vasıfsız Suriyelilere tesadüf edilmektedir. Suriyelilerin çalışma alanındaki bu çeşitliliklerinin mülteci romanlarına yansımamasının, Avrupa ve Arap ülkelerinde yaşamakta olan yazarların sahayı doğru okuyamamalarından kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Mülteci romanları, Suriyelilerin çalışma alanlarıyla ilgili olarak sanayi kuruluşlarında ve serbest olarak çalışanlara yer vermiştir. Serbest çalışma örneğine yer verenlerden Mehâ Hasen, romanının başkahramanı Husâm'ın yaşadığı tecrübeye işaret etmiştir. Suriye'den kaçak yollarla Türkiye'ye gelen Husâm, önce bir otelde çalışır, ancak patronuyla anlaşamaması üzerine işten ayrılıp Şanlıurfa'ya gider. Orada bir atölyede kısa bir süre vasıfsız işçi olarak çalışan Husâm, orada da tutunamaz ve geniş iş imkânlarına sahip olabileceğini düşündüğü Mersin'e gider. Mersin'e gelen Husâm, uzun bir süre iş arar ve en sonunda bir gece kulübünde temizlik görevlisi olarak işe başlar.⁴¹

Türkiye'ye gelen Suriyeliler, coğrafi olarak ülkelerine daha yakın olması; iklimine, mutfağına, kültürüne aşina olmaları ve pek çok sakininin Arapça biliyor olmasından dolayı öncelikle sınır kentlere yerleşmeye çalışmışlardır. Ancak söz konusu şehirlerde iş imkânlarının yetersiz olduğunu gördüklerinde bu anlamda bir sıkıntının olmadığını düşündükleri Akdeniz, Ege ve Marmara'ya yönelmişlerdir. Nitekim yukarıda verilen bilgiler bu tespiti doğrular niteliktedir.

Toplumun bazı kesimleri, şehirlerde yaşayan Suriyeli sığınmacıların devletten her ay düzenli olarak belli bir oranda maaş aldığı, kendilerine ücretsiz alışveriş kartları verildiği ve bu sebeple onların artık hiç çalışmadıkları şeklinde çeşitli asılsız iddialarda bulunmaktadır. Mülteci romanlarında Suriyeli sığınmacıların ekonomik açıdan kendi imkânlarıyla ayakta durmaya çalıştıkları şeklin-

³⁹ Hasen, *'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 26.

⁴⁰ Euronews, "Türkiye'de işyeri açan Suriyeliler 100 bin kişiye istihdam sağlıyor" erişim: 2 Mart 2019, <https://tr.euronews.com/2018/09/26/turkiye-de-isyeri-acan-suriyeliler-100-bin-kisiye-istihdam-sagliyor>; Detay için bk. İhsan Çetin, "Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılımları ve Entegrasyon: Adana- Mersin Örneği" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15/4 (Ekim 2016).

⁴¹ Hasen, *'Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 265-282.

deki örneklerin, söz konusu asılsız iddialara cevap teşkil ettiği düşünülmektedir.

2.3.2.2. Türk Halkıyla Sosyal İlişkileri

Misafirperver Türk halkı, tıpkı devleti gibi onlarda açık kapı politikasını uygulayarak savaşın başından itibaren Suriyeli sığınmacılara yardım elini uzatmış ve maddi, manevi her türlü destekte bulunmuştur. Nitekim onları evlerinde ağırlamış, çalışmak isteyenlere iş vermiş, evlerindeki fazla eşyaları onlara vermiş ve bunun gibi daha birçok yardım örneklerini sergilemiştir. Türk halkının bu sıcak tavrının bir sonucu olacak ki Suriyeliler de Türkiye'yi ikinci vatanları olarak görmüş, hiçbir zaman yabancı bir ülkede yaşama duygusuna kapılmamış ve Türk halkıyla kaynaşmada herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır.

Türk halkı ve Suriyelilerin arasındaki ensar ve muhacir ilişkisinin mülteci romanlarına da yansdığı görülmektedir. Söz konusu romanlara bu manada baktığımızda iki toplumun arasındaki güçlü kardeşliğin pek çok örneğine tesadüf edilecektir. Türk halkının bu anlamdaki güzel duruşuna işaret eden Celal Demir, ilgili romanında şu örneğe yer vermiştir:

“Suriye'deki savaş nedeniyle ilçesine sığınan binlerce muhacirin ihtiyaçlarını birbir kendisi karşılıyordu... Fiziksel engelli olanları alıyor, ta İstanbul'a kadar götürüp özel hastanelerde tedavi ettiriyordu.⁴²

Türk halkının Suriyelilere karşı olumlu duruşuna değinen yazarlardan biri de Suriyeli yazar Mehâ Hasen'dir. Yazar, romanında bu duruma şu ifadelerle değinmiştir:

“Ben, caddeye vardığımda bir aracın geldiğini gördüm, durması için işaret edince araç durdu. Araca bindim, şoför benim Suriyeli olduğumu anladı... Reyhanlı'ya vardığımda araçtan inerken şoför, para almadı ve sen Suriyelisin Allah seni ve ülkeni korusun, dedi.”⁴³

Türklerle, 2011 yılından itibaren Türkiye'ye gelip şehirlerde yaşamaya başlayan Suriyeli sığınmacılar arasında arkadaşlık, komşuluk ve evlilik gibi birçok yolla yakın diyaloglar olmuştur. Ancak bu diyalog çeşitliliği mülteci romanlarında kurgulanmamıştır. Hayata karşı bir ayna olarak tutulması gereken bu romanların, vakiayı yeterince yansıtamadığı ve roman olaylarını zenginleştiremediği görülmektedir. Her biri farklı ülkelerde yaşayan ilgili roman yazarlarının bu tutumunda onların Türkiye gerçeklerini yeterince bilememeleri ve sığınmacılara karşı Avrupa'da olan olumsuz bakış açısının Türkiye'de de bulunduğunu düşünmeleri belirleyici olmuştur.

Türkler ve Suriyeliler arasında bulunan sosyal uyumu sadece ensâr-muhâcir ilişkisi temelinde ele alan mülteci romanlarının, bu anlamda yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Zira söz konusu sosyal uyum, ensar-muhâcir ilişkisinin yanında iki ülkenin komşu olması ve Suriye'nin bir Osmanlı bakiyesi olmasına da dayanmaktadır.

2.3.2.3. Asayiş Kurallarına Uyma Durumları

⁴² Demir, *Kelebekler de Ağlar*, 111-112.

⁴³ Hasen, *Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 234.

Sosyal medya ve kitle iletişim araçlarında Suriyelilerin bazen farklı olaylara karıştığı şeklindeki haberlerle karşılaşmak mümkündür. Ancak ülke genelindeki suçların önemli bir bölümünün Suriyeliler tarafından yapıldığı şeklinde kamuoyunda yanlış bir algı oluşturmayı hedefleyen bu haberler, gerçeği yansıtmaktan oldukça uzaktır.⁴⁴

Suriyeli göçmenleri kimi zaman hedef haline getiren ve onlara yönelik kamuoyunda olumsuz bir algı oluşturan söz konusu haberler, İçişleri Bakanlığı'nın bu kapsamda açıkladığı verilerle tamamen çelişmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın Suriyeli sığınmacıların karıştırdıkları asayiş olaylarıyla ilgili olarak açıkladığı verilere bakıldığında Suriyelilerin 2014-2017 yılları arasında yıllık ortalama %1,32 oranında olaylara karıştırdıkları; bu olayların da genellikle kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı görülmektedir.⁴⁵

Suriyeli sığınmacıların yaşamını konu alan romanlar bu açıdan irdelendiğinde bazı Suriyelilerin kanunlara riayet eden, toplumsal değerlere saygı duyan ve olaylardan uzak duran bir anlayışa sahip oldukları, ancak bazılarının da aksi bir anlayışla hareket ettikleri görülmüştür. Suriyelilerin asayiş kurallarına uyma noktasındaki davranışlarına değinen Mehâ Hasen, bu manada romanının kahramanlarından Husâm'ın şahsında şu ifadelerde bulunmuştur:

“Türkiye’de kanunlara aykırı herhangi bir faaliyetim olmadı ve orada yaşadığım bir buçuk yıl boyunca herhangi bir vukuatım da olmadı. Yunanistan’da olduğum sırada tanıdığım birçok Suriyeli, metroda kurallara uymuyor ve ücretsiz binmeye çalışıyordu. Gerek Türkiye gerek Suriye ve gerekse de Yunanistan’dayken birçok kişi kanunsuz işler teklif ediyordu, ancak ben tümünü reddediyordum. Biz kanunlara muhalefet etmekten sakınan bir aileyiz. Bu tavrımız, cezadan korktuğumuzdan değil, dürüst olmamızdan kaynaklanmaktadır.”⁴⁶

Örnekten de anlaşıldığı üzere gerek Türkiye’ye gerekse de diğer ülkelere göç etmiş olan Suriyeli sığınmacılardan olumlu davranışlar sergileyenlerin yanında çeşitli olaylara karışabilen ve toplumsal kurallara riayet etmeyenlerin de olabildiği görülmektedir. Suriyeli sığınmacıların toplumsal ve asayiş kuralları bağlamındaki tutumlarını objektif olarak kurgulayan ilgili roman yazarları, bu anlamda realiteden kopmamaya ve sığınmacıları kabul eden ülkelere tüm Suriyelilerin aynı kefeye konulmaması gerektiğini belirtmeye çalışmışlardır.

Sonuç

Arap Baharı şeklinde ifade edilen sosyo-politik hareketler sonunda yönetimler ve halk, sert bir şekilde karşı karşıya gelmişlerdir. Yayıldığı ülkelerde sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve daha pek çok etkiyi ardında bırakan bu hareketler, en büyük etkilerden birini demografik yapıda bırakmıştır. Özellikle iç savaşın başlamasıyla beraber Suriye’de iç ve dış göçler şeklinde ciddi nüfus hareketleri olmuştur. Savaştaki şiddetin artmasına paralel olarak söz konusu nü-

⁴⁴ Zahir kızmaz, “Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2 (Aralık 2018), 397.

⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, “Basın Açıklaması”, erişim: 21 Mart 2019, <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017>.

⁴⁶ Hasen, ‘*Umti sabâhan eyyetühe'l-harb*, 249.

fus hareketleri de artmış ve gelinen süreçte iç ve dış göçlerle yerinden olan Suriyelilerin sayısı 12 milyonu geçmiştir. Şüphesiz bu göçten en çok etkilenen ülkelerin başında üç buçuk milyonun üzerinde Suriyeli sığınmacıyı barındıran Türkiye gelmiştir. Gelen sığınmacılarla ilgili çok sayıda bilimsel araştırma yapan araştırma kuruluşlarının yanında Türk ve Arap edebiyatında bazı yazarlar da çeşitli edebî eserleri kaleme almıştır. Roman olarak ortaya çıkan söz konusu çalışmalar, Suriyelilerin aslında çok büyük felaketlerden ve her gün yüzlerce insanın hayatını kaybettiği korkunç bir ortamdan kaçıp geldiğini örnekleriyle anlatmıştır. Suriyeli sığınmacıların göç sürecinde de muhtelif sıkıntılarla karşılaştığını belirten ilgili romanlar, yaşanan sıkıntıları detaylandırarak Suriyelilere tepkisel yaklaşan bazı insanların iddialarına cevap vermeye çalıştığı görülmektedir. Suriyeli sığınmacıların gerek barınma merkezlerinde gerekse de şehirlerde nasıl bir hayat yaşadıkları konusuna hassasiyetle yaklaşan Suriye mülteci romanları, bu sığınmacıların ekonomik geçimlerini ne şekilde sağladıklarına, Türk komşularıyla nasıl bir sosyal ilişki geliştirdiklerine ve toplumsal kurallara ne ölçüde uyduklarına detaylı bir şekilde yer vermiştir. Barınma merkezlerinde kalan Suriyelilerin devletin imkânlarıyla hayatlarını ancak idame edebildiklerini belirten ilgili romanlar, şehir merkezlerinde kalanların ise devlet imkânlarından ziyade kendi imkânlarıyla ayakta durmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Türkler ve Suriyeliler arasında iyi ilişkiler, güçlü dostluklar ve sağlam bağların kurulduğuna değinen mülteci romanları, iki toplumun bazı fertleri arasında istisnai olarak yaşanan kimi nahoş olaylara ise yer vermemiştir. Olaylara çoğunlukla gerçeklik temelinde yaklaşan söz konusu romanlar, pek çok değerli bilginin yanında sahaya yeterince hâkim olamadığından olacak ki Suriyelilerle ilgili bazı eksik ve yanlış bilgiler de vermiştir. Alanında ilk çalışma hüviyetine sahip bu makaleyle söz konusu eksik hususlara ve mülteci romanlarından aktarılan bilgilerle, Suriyelilerle ilgili - her birine maaş bağlandığı veya onların pek çok suça karıştığı şeklinde - kamuoyundaki bilgilerin yanlışlığına özellikle işaret edilmiştir. Arap edebiyatındaki Suriyeli mülteci romanlarında dikkat çeken problemlerden biri de mültecilerle ilgili büyük bir fedakârlık örneğini gösteren Türkiye'nin bu çabalarına istenilen ölçüde yer verilmemesidir. İlgili roman yazarlarının Suriyeli olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Suriye rejiminin tepkisinden çekindiklerinden dolayı böyle bir davranışı sergilemiş olmaları imkân dâhilindedir.

Kaynaklar

- » Altundeğer, Nurettin – Yılmaz, Mehmet Ertuğrul. “İç Savaşın Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 21/1 (Mart 2016): 289-301.
- » Arslan, Adnan. “Bir Devrimin Fetal Ölümüne İlişkin Otopsi Raporu: Mehâ Hasen'in Umti sabâhan eyyetuhe'l-harb Romanı”. *Jasss* 70 (Sonbahar 2018): 531-545.
- » Arslan, İbrahim. – Bozgeyik, Yusuf. – Alancioğlu, Erdal. “Göçün Ekonomik ve Toplumsal Yansımaları: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmenler Örneği”. *İlahiyat Akademik Dergisi* 3/4 (Kasım 2016): 128-148.
- » Câsim, Mahmûd Hasen. *el-Lâcietü beyne'z-zevceyn*. 1. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Adâb, 2016.
- » Câsim, Mahmûd Hasen. *Nuzûhu Meryem*. 1. Baskı. Beyrut: Dârü'n-Tenvîr, 2015.
- » Çetin, İhsan. “Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılımları ve Entegrasyon: Adana- Mersin Örneği”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 15/4 (Ekim 2016): 1001-1016.
- » Demir, Celal. İşte Hayatım. Erişim: 23 Mart 2019. <http://www.celal-demir.com/?SyfNmb=1&pt=ANASAYFA>.

- » Demir, Celal. *Kelebekler de Ağlar*. 2. Baskı. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.
- » Diffetün Sâlise. "Mehâ Hasen: el-Mustakbel li rivâyeti'l-Arabiyye". Erişim: 22 Ocak 2019. <https://www.alaraby.co.uk/diffah/interviews/2017/2/10/المستقبل-لرواية-المرأة>.
- » Euronews. "Türkiye'de işyeri açan Suriyeliler 100 bin kişiye istihdam sağlıyor". Erişim: 2 Mart 2019. <https://tr.euronews.com/2018/09/26/turkiye-de-isyeri-acan-suriyeliler-100-bin-kisiye-istihdam-sagliyor>.
- » Habertürk. "Uluslararası insan kaçakçılığı şebekesine MİT ve polisten ortak operasyon". Erişim: 10 Mart 2019. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1021216-uluslararasi-insan-kacakligi-sebekesine-mit-ve-polisten-ortak-operasyon>.
- » Hadûr, Fatıma. Medâci'u'l-mevt. 1. Baskı. Şam: Dâru'l-Emeli'l-Cedîde, 2018.
- » Hammâd, Muâviye. "Tedmur...es-sicnû ve'l-meczere". *Mecelletü aynı'l-medîne* 7 (Temmuz 2013).
- » Hasen, Mehâ. "Umti sabâhan eyyetühe'l-harb. 1. Baskı. Milano: Menşûrâtü'l-Mutavassati, 2017.
- » İnan, Zerrin – Kargavus, Bergin. "Mülteci kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım". *Contemporary Research in Economics and Social Sciences* 1/7 (Aralık 2017):103-122.
- » Kızmaz, Zahir. "Suriyeli Sığınmacılar: Güvenlik Kaygıları ve Suç". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/2 (Aralık 2018): 392-431.
- » Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye 'ala ş-şebeketi'l-âlemiyye. "Hivâru mecme'i'l-lugati'l-Arabiyye 'ala ş-şebeketi'l-âlemiyye ma'a'n-nahviyi'l-edîbi'r-rivâiyî el-Ustâz ed-Duktûr Mahmûd Hasen el-Câsim". Erişim: 17 Ocak 2019. <http://www.m-arabia.com/vb/showthread.php?t=19361>.
- » Merkez umeyye. "Sûriye mine'l-Ba'si ile's-sevre kırâetün fi tatavvuri'l-kadiyye". Erişim: 13 Ocak 2019. <http://www.umayya.org/featured/1337>.
- » Mevki'u'l-edebiyeye Meryem Miştâvî. "es-Sîretü'z-zâtiyye". Erişim: 10 Şubat 2019. <http://www.mariammichtawi.com/news-61,N-2.html>.
- » Mikdâd, Muhammed Fethî. et-Tarîku ile'z-Za'terî. 1. Baskı. Amman: Dâru 'Ammân, 2018.
- » Miştâvî, Meryem. Yâkût. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Müellif, 2016.
- » Muhammed, Majed Hasan Haj – Timurtaş, Abdulhadi. "Mahmûd El-Câsim'in Nuzûhu Mer-yem Adlı Romanında Açık Ve Kapalı Mekân Estetiği". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/32 (2016): 237-255.
- » Mülteciler Derneği. "Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Şubat 2019". Erişim: 13 Mart 2019. <https://muletciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.
- » Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. "Cisru'ş-Şuğur ve Hama Katliamları: Suriye Rejimi Ne Yapmak İstiyor". Erişim: 9 Ocak 2019. <http://orsam.org.tr/tr/cisr-el-sukur-ve-hama-katliamlari-suriye-rejimi-ne-yapmak-istiyor/>.
- » Özdemir, Erol. "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (Aralık 2017):114-140.
- » Palacıoğlu, Tezer. "Suriyeliler, AB ve Türkiye Özelinde Mülteciler". İstanbul Kalkınma Ajansı, 2018.
- » Sandıklı, Atilla – Semin, Ali. "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye". *BİLGESAM*, 2012. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-227-2014090440butun-boyutlariyla-suriye-krizi-ve-turkiye.pdf>.
- » Türkiye Cumhuriyeti İçişler Bakanlığı. "Basın Açıklaması". Erişim: 21 Mart 2019. <https://www.icisleri.gov.tr/basin-aciklamasi05072017>.
- » Uzun, Hakan. Suriye İç Savaşı Aktörlerinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi. *Ankasam*, 2016. devankasam.wpengine.com/wp-content/uploads/2018/10/METİN-Yayın-1-Balgat-Çalışmaları-1-Hakan-Uzun-05.10.2017.pdf.
- » Zamânü'l-Vasli. "et-Tarîku ile'z-Za'terî rivâyetün Sürîyyetün tersudu bidâyete's-sevre ve maâlâtü'n-nuzûh". Erişim: 16 Ocak 2019. <https://www.zamanalwsl.net/news/article/86732/>.